

Ірина Савченко
(Київ)

„Треба відчувати перспективу далекого часу”: Богдан Лепкий про києворуську літературу

Богдан Лепкий - письменник, літературознавець, педагог, громадський діяч - мав широкий погляд на історію, культуру й літературу українського народу від давнини до сучасності. Життєва доля, пов'язана з викладацькою роботою, на думку О.Мишанича, „привчила його до праці над першоджерелами й текстами” [Мишанич 2002 : 145]. Національна давня історія та література стали невичерпним матеріалом для постання цілого ряду художніх текстів, серед яких є свідчення глибоких зацікавлень письменника культурою Княжої доби (йдеться про повість „Вадим” та оповідання „Калка”). Працює Б.Лепкий і як дослідник давньоруської літератури. Він робить спробу систематизувати та концептуально подати історію національного письменства від найдавніших часів, публікуючи „Начерк історії української літератури” у двох книгах (Коломия, 1909, 1912).

Особливе значення цієї праці полягає в тому, що вона, поряд з дослідженнями М.Максимовича („История древней русской литературы” (1839)), О.Огоновського („История литературы русской” (1887)) та І.Франка („Україно-руська (малоруська) література” (1898-1899)), стала однією з перших систематизованих історій давнього українського письменства.

У „Вступі” до першого тому „Начерку” Богдан Лепкий подає короткий огляд праць своїх попередників. Так, „Історія...” О.Огоновського відзначається "совісністю у збиранню бібліо- та біографічного матеріалу, ..., пієтизмом та патріотичним чуттям”, що, на думку Б.Лепкого, є „добрими прикметами” цієї праці [Лепкий 1909 : 19]. „Коротеньким, але дуже добрим, ясним і прозорим поглядом на нашу літературу” [Лепкий 1909 : 19] названа Франкова стаття „Южнорусская литература”, вміщена у Енциклопедичному словнику Брокгауза-Єфрона (Т.XLI).

Фактично, ці короткі рецензії дають підстави говорити про ті критерії komponування подібних розвідок, що будуть визначальними і для нашого автора.

Літературі часів Київської Русі, яку Б.Лепкий називає „першою, світлою добою” [Лепкий 1909 : 300], присвячений перший том „Начерку”. Для усвідомлення перемог і прорахунків автора цієї праці слід пам’ятати про те, що вона створювалася як підручник для студентів. Про це Лепкий зазначає у „Вступі”: „...се підручник, призначений для загального вжитку, а не научна книжка. Автор не хоче робити нових дослідів і подавати всюди свою гадку, тільки рад би пособити тим, що хочуть в головних нарисах пізнати розвій української літератури” [Лепкий 1909 : 24]. Варто відразу зазначити, що Б.Лепкий підсвідомо починає застосовувати „топос скромності”, один із стилістичних прийомів, властивий давньоруському красному письменству. Його ми зустрінемо і у „Заключенні” до „Начерку”. Всупереч власному ствердженню, Лепкий все ж не уникне подання „своєї гадки” стосовно засадничих принципів освоєння даньоруського літературного матеріалу.

Власне, жанрове визначення своєї праці як підручника змусить автора максимально спростити виклад матеріалу, чітко структурувавши „Начерк” (шість розділів) та визначивши на початку кожного розділу коло проблем. Звідси – певна конспективність у описі літературних явищ.

Також у „Начерку” Б.Лепкого ми бачимо спробу подати не лише науковий історико-літературний матеріал, але й включити елементи хрестоматії. Він вдається до переказу змісту текстів або вміщує достатньо великі уривки з них „для пригадки твору та для віднови вражіння” [Лепкий 1909 : 24]. Подібно пізніше буде скомпонована „Історія української літератури” М.Возняка.

У першому томі „Начерку історії української літератури” Б.Лепкий послідовно простежив літературний процес від початків нашої писемності до середини XIII ст., проаналізував основні літературні пам’ятки, визначив їх зв’язок з усною народною поетичною творчістю. При цьому він користувався філологічним методом, зосередивши увагу переважно на ідейно-художньому змісті і лише епізодично звертаючись до аналізу стильової природи окремих творів.

Пристаюючи до систематизації давньоукраїнського літературного матеріалу, Б.Лепкий чітко визначає найсуттєвіші проблеми, з якими йому довелося зіткнутися: це брак видань, брак укомплектованих бібліотек, неповна бібліографія. Варто зазначити, що з цими проблемами, хай і у дещо полегшеному варіанті, зустрічається до сьогодні кожен дослідник, який працює з давньоукраїнською літературою.

Одну з важливих медієвістичних проблем, а саме – добір текстів для вивчення, Лепкий не називає, але все ж розмірковує над питанням про критерії відбору пам'яток. Декларуючи бажання „безумовним постулатом літератури покласти красу” [Лепкий 1909 : 21], письменник змушений усвідомити, що суто естетичні критерії ще не єдино прийнятні для початкового етапу формування національної писемності.

„Начерк історії української літератури” Б.Лепкого з'явився у надзвичайно складний і вирішальний для національної медієвістики період, коли велися дискусії про національну приналежність історії, культури й літератури Княжої доби. Б.Лепкий чітко декларує тезу про окремішність і самостійність розвитку української літератури, починаючи з найдавнішого часу. Мета твору полягала в тому, щоб довести: Київська Русь – це початки української державності, а києворуська література – це початки національного письменства. Тим самим Б.Лепкий спростовував теорію Погодіна про „російськість” літератури Княжої доби. Тож можна погодитися з М.Козаком, який так характеризував „Начерк”: „Яка ж ідея була Лепкому при написанні його „Історії української літератури”? Українська Національна Ідея” [Козак 1933 : 81]. Старокиївська культура та література були для письменника тією міцною основою, на яку можна було спертися у боротьбі за незалежну Україну у ХХ ст.

Разом з тим, Б.Лепкий усвідомлював, що свідоме вивчення історії та письменства рідного народу може стати важливим чинником у формуванні національної свідомості молодого українства: „Особливо рад би він (*автор. – І.С.*) молодіжі показати, що в тій літературі гарного, нового і **свого** (*підкреслення наше. – І.С.*), як вона мимо тяжких перепон росла й розвивалася, як плекала почуття краси й волі, як близькою була душам терплячим а добрим і як відверталася від

усього, що гидке й нелюдяне; як росла в сонцю, а ниділа в тьмі, як любила поступ, а боролася з заскорузлістю і отупінням” [Лепкий 1909 : 24]. Тож серед найвиразніших прикладів вияву патріотичного чуття Лепкий згадує про ігумена Данила з його „Ходінням”, у якому патріотична ідея стає виразнішою, аніж ідея служіння Богові, чи давнє літописання, яке овіяне любов’ю до рідної землі та тривогою за її майбутнє. Саме літописи дозволяють авторові „Начерку” зробити висновок про високі моральні чесноти нашої давньої писемності. Адже, зазначає він, любов до вітчизни ніколи не трансформується у наших предків у шовінізм, вони прагнуть залишатися максимально об’єктивними у оцінках людських вчинків: і в чужинцях бачать вони добрі прикмети, і у своїх спостерігають здатність до злого.

Розмірковуючи над проблемами політичного життя Давньої Русі, автор з тонким чуттям історії визначає головну, на його думку, причину розпаду колись могутньої культурної держави. Це боротьба двох сил: „доосередньої і відосередньої”, це „слов’янський анархізм”, це „вроджена ненависть до всякої влади”. Саме в цьому Б.Лепкий бачить причину того становища, у якому перебуває Україна і до його часу: „Велика держава першого великого князя (*Володимира Великого. – І.С.*) як розпалася по його смерті, так зростися донині не може. Живий організм остав поділений на часті, які й далі дріжать тими двома противними собі рухами” [Лепкий 1909 : 54]. Власне, це опосередкована спроба автора „Начерку” актуалізувати важливу державницьку проблему через осмислення подій далеких часів. Так само і заувага про те, що велика держава, творена заходами лише, хай і талановитих, але поодиноких володарів, без участі у цьому творенні самого народу, приречена на неминучий крах.

У історико-культурному огляді, вміщеному у першому розділі „Начерку”, Б.Лепкий висловлює гіпотезу, яка сьогоднішою українською медієвістикою сприймається вже як аксіома, - про наявність писемності, а з нею і красного письменства ще в дохристиянські часи. На думку дослідника, доказами цього можуть бути активні торгівельні зносини, що їх мала Стара Русь з навколишнім світом, а також давні стосунки з християнським світом. Тож, „прийдемо до висновку, що й книжки і письмо були там здавна звісні. На те вказують договори

Руси з Греками, поннонське житіє св. Кирила, на те натякають також жерела арабські” [Лепкий 1909: 37]. Причину зникнення цієї давньої писемної культури Лепкий бачить у агресивності входження християнської культури, „що йшла на Русь під охороною княжої влади” [Лепкий 1909 : 37].

Акцентуючи увагу на самобутності києворуської літератури, Б.Лепкий враховує і зовнішні культурні впливи та запозичення. Він визначає орієнтальні (індійські, єврейські, хозарські), західноєвропейські (скандинавські) та – найсильніші – візантійський та Перший південнослов’янський (його Лепкий називає впливом південної слов’янщини) впливи. Стосовно ж рецепції візантійської культури Б.Лепкий вказує як на позитивні, так і на негативні наслідки для Русі. На його думку, входження у києворуський культурний простір візантійської традиції перервало природну еволюцію народнопоетичної творчості, призупинило природний розвиток народної мови, однак познайомило з елементами грецької античної культури („Поруч догматики й апологетики викладали вчителі твори давніх грецьких письменників” [Лепкий 1909 : 65]) і стимулювало швидке формування нової жанрової системи.

Так, Лепкий констатує факт засвоєння давньоруськими книжниками широкого спектру жанрів візантійського походження, називаючи їх „позичками”, серед яких - канонічні тексти, апокрифи, проповідницька література, агіографія, повчання, духовні вірші, хроніки, природничо-наукові твори, повістеві тексти, різномістові збірники тощо. При цьому дослідник справедливо зазначає, що входження таких жанрових форм культивувало у новонаверненій до християнської традиції нашій літературі моралізаторство і дидактизм – „моралізуючо-виховний тон звучить найсильніше” [Лепкий 1909 : 99]. Він визнає, що поява багатого та різномісного візантійського літературного матеріалу сприяла „доволі гарним починам нашої оригінальної літератури” [Лепкий 1909 : 135]. Формування ж системи жанрів оригінальної літератури, представленої літописами, ходіннями, княжими житіями, історичними оповіданнями, на думку автора „Начерку”, відбувалося у процесі співіснування привнесених з Візантії жанрових форм і у взаємодії їх з національною усною словесністю. Подібні висновки стали

можливими, зважаючи на той факт, що Б.Лепкий не проводив чіткої межі між фольклором і літературою.

Аналіз спілкування двох – візантійської і руської – культур дає Лепкому підстави для роздумів про творчі та інтелектуальні потенції українського народу, який насупроти „візантійської нетерпимості і релігійного фанатизму” вийшов з „слов”янською свободолюбністю”, проголошуючи найгуманніші ідеї громадської згоди, пошани до людини, оборони слабких і покривджених. Аргументуючи ці тези, автор посилається зокрема на Повчання Володимира Мономаха.

Цікавою є спроба визначити причини обмеженості побутування давньоруських літературних творів, причини їх елітарності. Автор „Начерку” дивиться на це явище дещо позаісторично, не враховуючи традиційних законів розвитку культури середньовічного часу. Він бачить причину того, що „письменство... не перейшло в кров і кости широких верств люду” [Лепкий 1909 : 303], у низькому рівні освітньої справи, у відсутності загальних шкіл та у різниці мови народної і мови книжної. Відчувається, що автор прагне опосередковано вказати і на тодішні проблеми розвитку національної культури. „Брак школи і брак одної, всім рівно близької, дорогої, рідної мови” [Лепкий 1909 : 303] – це не лише про києворуську бутність, це і про Україну ХХ століття.

Звертаючись до огляду києворуської оригінальної літератури, Лепкий запроваджує у національну медієвістичну практику поділ письменників на дві школи, відповідно до ідейно-художніх особливостей пам”яток, - це письменники вищої школи, до яких відносить Іларіона, Кирила Турівського та Кліма Смолятича, та письменники нижчої школи – Феодосій Печерський, Яків Мніх, Лука Жидята, Нестор, ігумен Данило. Мистецькі симпатії автора начерку – на боці останніх, оскільки зміст і форма їхніх творів, хоч і поступаються „елеганції форми” Іларіона, все ж краще відображають настрої і потреби тодішнього життя Русі.

Аналіз національної літописної традиції у „Начерку” досить широкий і професійний. Відчувається, що автор на той час був добре обізнаний з усіма науковими досягнення у дослідженні києворуської історіографії: він, зокрема, посилається на праці Шахматова, Шлецера, Соловйова.

Традиційно виклад зосереджується навколо трьох найвідоміших літописів - Початкового, Київського та Галицько-Волинського. Лепкий максимально повно (зважаючи на доступні для нього джерела та загальний стан розвитку тодішньої медієвістичної науки) подає інформацію про формування жанру, про редакції та списки, але головну увагу зосереджує на аналізові ідейно-тематичного змісту текстів. Підсумовуючи, він зазначає, що киеворуські літописи, на противагу новгородським та суздальським, відзначаються особливою „живістю” та поетичністю.

Особливу увагу у „Начерку” присвячено архітворові Княжої доби – „Слову о полку Ігоревім”. У доробку Б.Лепкого на цей час вже був польськомовний переклад поеми (1899) і, як свідчив сам письменник, він „цілий рік присвятив студії цього найціннішого твору нашої літератури дотатарських часів” [Див.: Мишанич О. 2002 : 147]. Тож окремий розділ про „Слово” у „Начерку” можна вважати завершеною розвідкою. Автор викладає власне бачення фактично всіх основних словознавчих проблем, частина з яких залишається актуальною і до сьогодні, зокрема проблема авторства. Важливо відзначити, що серед проблем навіть не названа проблема автентичності „Слова”. Можна зробити висновок, що у Б.Лепкого справжність твору не викликала жодних сумнівів, як і його українське походження: „Слово о полку” треба передусім оцінювати як твір української поезії” [Лепкий 1909 : 296].

Зміст 6-го розділу „Начерку” свідчить про глибоку обізнаність Лепкого з усіма попередніми дослідженнями „Слова” (у тексті він згадує імена Карамзіна, Востокова, Максимовича, Міцкевича, Шафарика, Потебні, Костомарова та інших), а також про наукову тактовність і стриманість дослідника. Адже „Слово о полку Ігоревім” багатьох провокувало (і провокує до сьогодні) на необгрунтовані гіпотези та крайнощі у судженнях, особливо стосовно проблеми авторства. Лепкий не бере на себе сміливість співвідносити невідомого автора з якоюсь конкретною історичною особою. Він лише обгрунтовує версію про його галицьке князівське походження та високий освітній рівень.

Однак у оповіданні „Каяла”, написаному на тему Ігоревого походу 1185 р., автор подає образ співця Данила, брата Ярославни. За художньою логікою

Б.Лепкого, він прибув з Галича до Новгород-Сіверського і був учасником походу, потрапив у полон, а після втечі написав пісню про Ігорів похід. Тим самим у художньому творі „матеріалізується” наукова гіпотеза, висловлена у „Начерку”.

Пишучи про „Слово о полку Ігоревім”, Лепкий особливу увагу зосереджує на декількох важливих аспектах цього твору. По-перше, це його високий дух любові до рідної землі, „любові сильної, безмежної, але мудрої” [Лепкий 1909 : 272], тої любові, яка перетворила безіменного автора у великого провидця стосовно подальшої долі усієї Русі. По-друге, Лепкий послідовно доводить зв’язок цієї пам’ятки з усною народною традицією, акцентуючи на близькості „Слова” до українських народних дум. Він наголошує на близькості ідейно-тематичних змістів, на подібності символіки та ритміки обох творів. Врешті, приходять до висновку: „Слово” справді є одиноким щасливо перехованим пам’ятником української епіки з часу між билинами а думами” [Лепкий 1909 : 283].

Зрозуміло, що сьогоднішній дослідник давньої української літератури може побачити у „Начерку історії української літератури” Богдана Лепкого багато прямодушшя і дитячого захоплення об’єктом дослідження, може знайти десятки причин для критики. Однак йдеться про те, що ця праця має залишатися однією з небагатьох, непіддатних такій критиці. Адже її автор століття тому визначив коло проблем у вивченні Києворуського літературного доробку. Він не вдавався до наукових дискусій, аргументуючи його українськість, він стверджував це як беззастережну істину, захищаючи нас не лише від чужинців, але й від нас самих у наших сумнівах і невпевненості.

Література

1. Козак М. Головні моменти наукової діяльності Богдана Лепкого // Дзвони. – 1933. – Ч.2.
2. Лепкий Б. Начерк історії української літератури. – Кн.1. До нападів татар. – Коломия, 1909.
3. Мишанич О. Давнє українське письменство в науковій та літературній спадщині Богдана Лепкого // Мишанич О. На переломі: Літературознавчі статті й дослідження. – К., 2002. – С.145-154.